

PRVE I DRUGE ORGULJE DANAŠNJE ĐAKOVAČKE KATEDRALE

DRAGAN DAMJANOVIĆ

*Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Ivana Lučića 3, 10000 ZAGREB*

UDK/UDC:
781.91/816.6+726.3"18/19"(497.5 Đakovo)

Izvorni znanstveni rad/
Original Scientific Paper
Primljeno/Received: 17. 5. 2007.
Prihvaćeno/Accepted: 18. 10. 2007.

Nacrtak

Članak govori o dvojim orguljama današnje Đakovačke katedrale, ranijima iz 1882., izrađenim kod bavorske tvrtke Steinmayer s kućištem izrađenim prema projektima bečkog arhitekta Friedricha Schmidta i njegovog učenika Hermana Bolléa, koje su izgorjele 1933. u velikom požaru katedrale, i današnjima, koje je

kao repliku izradila slovenska tvrtka Franc Jenko 1936. godine.

Ključne riječi: neogotika, neoromanika, Friedrich von Schmidt, Herman Bollé, Steinmayer, orgulje, Đakovo-katedrala, Josip Juraj Strossmayer, Franc Jenko

Uvod

Orgulje Đakovačke katedrale ubrajaju se među najveće orgulje u hrvatskim crkvama uopće.¹ Sadašnje su izrađene sredinom tridesetih godina 20. stoljeća, nakon što su starije, iz 1882., izgorjele u požaru, no pri izradi novog kućišta iskorišten je

¹ Orgulje do sada nisu bile detaljno obrađivane u literaturi. Meder i Vranić spominju tek da ih je izradio Jenko 1936. godine (MEDER — VRANIĆ: 1992, 204.). Kako će pokazati nastavak teksta riječ je o drugim orguljama u katedrali, svojevrсноj replici prvih. O starim orguljama kratko govori članak (više je riječ o osobnim sjećanjima) Franje Dugana (usp. DUGAN: 1933). Isti je autor publicirao i nešto sadržajnije članak o novim orguljama (usp. DUGAN: 1937). O orguljama se kratke informacije mogu naći i u: ŠULJAK: 1979, 34; te u: CEPELIĆ — PAVIĆ: 1900-1904, 343, 349-350; VANCAŠ — MAŠIĆ: 1900, 40.

izvorni plan kako bi obnovljeni interijer katedrale u što većoj mjeri odgovarao originalnom stanju.²

U tekstu koji slijedi nastoji se rekonstruirati povijest postavljanja i prvih i drugih orgulja u đakovačkoj prvostolnici, ponajprije, naravno, s povijesnog i povijesno-umjetničkog stajališta. Njihov nastanak nastoji se uklopiti u kontekst principa po kojemu su opremane crkve u krugu umjetnika koji se formirao oko bečkog arhitekta Friedricha von Schmidta, po čijem su projektu podignute đakovačke orgulje, te uz prve početke djelovanja njegovog učenika Hermana Bolléa u Hrvatskoj.

Prvi projekti i ponude za izradu orgulja u Đakovačkoj katedrali (1854.-1878.)

Osnovna pitanja koja su se postavljala uz izradu novih orgulja Đakovačke katedrale, a koja su se odnosila ponajprije na oblikovno rješenje kućišta te veličinu samog instrumenta, bila su neposredno povezana uz samu izgradnju ove crkve, tako da su sve intervencije na projektu za građevinu u dugom periodu priprema za njezinu izgradnju, te tijekom samog podizanja (1853. — 1882.), nužno uzrokovale i promjene izgleda budućih orgulja.

Stolnu je crkvu svoje biskupije Josip Juraj Strossmayer nastojao pretvoriti u najreprezentativniji sakralni prostor Hrvatske, pa je sukladno tomu pazio na svaki detalj, kako njezina arhitektonskog rješenja, tako i unutrašnjeg uređenja. Orgulje su pri tom bile jedan od najznačajnijih elemenata opreme crkve, kako zbog svoje veličine (zauzimale su cijeli kor i time dominirale glavnim brodom), tako i zbog liturgijskog značaja, pa je biskup budno pazio da dobije što bolje stilsko rješenje i što veću kvalitetu samog instrumenta. Stoga i ne čudi da su orgulje već prema prvim planovima bečkog arhitekta Karla Rösnera za Đakovačku katedralu, izrađenima u proljeće 1854. godine,³ zamišljene kao izuzetno monumentalan instrument koji je trebao svojom širinom potpuno zauzeti kor (sl. 1). Oblikovno rješenje orgulja prema spomenutom projektu stilski se prilagođuje planiranoj građevini, pa kao i cijela arhitektura crkve pokazuje dosta elemenata karakterističnih za romantični historicizam. Kućište je riješeno u vidu pet arkada koje se stepeničasto snižavaju prema središnjem dijelu kora, zasigurno kako bi se omogućilo otvaranje pogleda prema raskošno zamišljenoj rozeti na pročelju. Arhitektonska plastika koja bi ih raščlanjivala trebala je biti vrlo jednostavna, potpuno drukčija od one kakva će na kraju biti realizirana. Kapiteli i baze tankih stupova na kojima su trebali

² Čitateljima koji su manje upućeni u temu gradnje, zaštite i obnove orgulja praćenje ovoga teksta olakšat će sljedeći kratki pregled stručnih pojmova: *organolog* — znanstvenik, stručnjak za sva područja znanosti o orguljama (za povijest, graditeljstvo, zaštitu i obnovu orgulja), pridjev *organološki*; *organologija* — znanost o orguljama, o njihovoj povijesti, gradnji i zaštiti, pridjev *organološki*; *orguljar* — graditelj orgulja, majstor umjetničkog obrta koji gradi, popravlja i restaurira orgulje, pridjev *orguljarski*; *orguljaš* — glazbenik obrazovan za sviranje na orguljama, pridjev *orguljaški* (npr.: *orguljaška klupica*); *orgulje* — glazbalo, pridjev *orguljski* (npr.: *orguljski fond*, *orguljska glazba*).

³ Projekt se čuva u Arhivu đakovačke biskupije u Đakovu.

Sl. 1: Rösnerov prvi, nerealizirani projekt za orgulje Đakovačke katedrale, 1854.,
Dijecezanski arhiv Đakovo.

počivati veliki lukovi riješeni su izrazito jednostavno. Bogatije bi bili ornamentirani samo vrhovi lukova, te središnji dio orgulja.

Kako se zbog nedostatka novca, ali i nepotpunog Strossmayerovog zadovoljstva naposljetku odustalo od Rösnerovog projekta iz 1854. godine, nije se pristupilo ni realizaciji ovih orgulja.⁴ Izgradnja sadašnje katedrale započeo će tek u proljeće 1866. godine po kasnijim projektima istog arhitekta, nastalim tijekom 1865. i 1866. godine, a nastavit će se od kraja 1870. prema modifikacijama drugog bečkog arhitekta — Friedricha von Schmidta.

Na sačuvanim primjercima Rösnerovih projekata iz 1865. i 1866. godine, za sada se nisu mogli pronaći presjeci s pogledom prema ulaznom dijelu crkve, te se ne može ustanoviti kako je Rösner ovaj put zamišljao izgled orgulja. Moguće je kako ih uopće nije ni ucrtao u ove projekte, budući da se iskomPLICIRALA situacija oko izgleda glavnog kora katedrale. Biskup Strossmayer nije naime htio prihvatiti rješenje po kojem bi se kor katedrale pružao u prvi travej crkve, koje je Rösner predložio ponajviše upravo s ciljem da se osigura dovoljan prostor za postavljanje velikih orgulja.⁵ Time bi se omogućilo orguljaru da se bez problema može uvući u instrument kada ga treba ugadati i popravljati, a i korski bi pjevači bez problema mogli stati uz orgulje.⁶ Ovo se rješenje, međutim, nije svidjelo Strossmayeru, te je zahtijevao od Rösnera da ograniči kor samo na prostor između zvonika. Biskup je bio pristalica ideje da se pjevači mogu postaviti i u korski prostor u svetištu crkve, kao što je to često u Italiji slučaj, no Rösner se tomu protivio jer je držao da se takvim postupcima crkve pretvaraju u neku vrstu kazališta.⁷ Arhitekt je, naravno, ipak morao popustiti pred biskupovim željama, pristao je na smanjenje glavnog kora, no predlagao je, kako bi pjevači stali na njega, da se orgulje bar prvotno postave samo u tzv. *Musikchor* u svetišnom dijelu crkve, sa strana oltarskog prostora gdje

⁴ O prvim projektima za đakovačku katedralu usp. DAMJANOVIĆ: 2007.

⁵ Dijecezanski arhiv Đakovo (dalje DAD), Spisi Crkvenog građevnog odbora (dalje CGO) bez oznake registraturnog broja (dalje bb): Rösner Strossmayeru 14. 10. 1867. »*Was das Musikchor anbelangt, so würde ich Euer Excellenz bitten, dasselbe in der angelegten Ausdehnung zu belassen. Es wird seiner Zeit in die Kathedrale eine große Orgel kommen. Diese Instrumente werden, in neuster Zeit so gebaut, daß man wegen Putzen und Reparaturen, mittelst schmaler Thüren, in das Orgelwerk hineintreten, und mittelst eines schmalen Ganges im Orgelwerke selbst, leicht zu allen Theilen welche schadhafte werden, gelangen kann. Dadurch nehmen diese Orgelwerke viel mehr Platz in Anspruch als sonst und man hört in neuester Zeit häufig die Orgelbauer und Chormusikdirigenten klagen, daß es Ihnen am nöthigen Raume gebricht. Ich möchte nicht gerne zu einer solchen wohlbegründeten Klage Veranlassung geben, weil in dem Falle, als der Raum zu klein angelegt wäre, eine Vergrößerung desselben für alle kommenden Zeiten unmöglich ist...*« (Što se tiče glazbenog kora, htio bih zamoliti Vašu Preuzvišenost da se isti ostavi u projektiranom rasponu. Vremenom će biti postavljene velike orgulje u katedralu. Ti se instrumenti u novije vrijeme tako grade da se može zbog čišćenja i popravaka pomoću malih vrata ući u kućište, a pomoću jednog malog hodnika do samog instrumenta, dakle da se može doprijeti do svih onih dijelova koji se oštećuju. Zbog toga zahtijevaju takve orgulje više prostora nego inače, te se često u najnovije vrijeme čuje orguljare i korske dirigente kako se tuže, da bi im se trebao omogućiti potreban prostor. Držim da je njihovo jadanje utemeljeno, jer u slučaju da podignuti prostor bude premalen, njegovo povećanje za sve nadolazeće vrijeme nije moguće.) Sličan je sadržaj i nešto kasnijeg pisma: DAD, CGO br. 276/1868: Rösner Strossmayeru, 2. 6. 1868.

⁶ Usp. DAD, CGO br. 276/1868: Rösner Strossmayeru, 2. 6. 1868.

⁷ Usp. *Ibid.*

su se nalazili oratoriji za biskupa i ostalo svećenstvo, tim prije što će i takove, male orgulje biti veće od postojećih u staroj baroknoj katedrali.⁸ Rösnerovi se planovi za postavljanje orgulja na kraju ipak nisu realizirali budući da je i prije nego li je završen rad na arhitektonskom dijelu katedrale, u srpnju 1869. godine, preminuo. Sljedeće je godine za njegovog nasljednika odabran Friedrich von Schmidt, najznačajniji neogotičar u arhitekturi Monarhije.

Kako se gradnja arhitektonskog dijela katedrale, početkom sedamdesetih, približavala kraju, a zahvaljujući činjenici da se kroz popularni, stručni (arhitektonski), ali i dnevni tisak svugdje po Hrvatskoj, pa i šire po Europi, moglo doznati za radove u Đakovu, biskup Strossmayer i članovi Crkvenog građevnog odbora, koji su nadzirali gradnju katedrale, počeli su dobivati cijeli niz ponuda što uglednijih što manje uglednih graditelja orgulja s južnih područja Monarhije. Koliko se prema sačuvanim arhivskim podacima može ustanoviti, prva je ponuda stigla već 1870. godine, u vrijeme dok crkva još nije pokrivena, od strane poznatog pečuškog graditelja orgulja Josipa Angstera.⁹ Crkveni građevni odbor po svoj mu prilici nije ni odgovorio, jer je čekao da dođe vrijeme kada se orgulje budu uopće mogle postavljati. Angster je, međutim, bio vrlo uporan. Osam godina kasnije, kad se već započelo s izradom orgulja, pokušao je dobiti posao u Đakovu preko preporuke Augusta Haistera, kapelana iz Szajke, kod Deutsch Bolye u Baranji.¹⁰ Haister se pokazao kao dobar odvjetnik Angsterovoj tvrtci, jer je naglasio sve one momente za koje je znao da su Strossmayeru važni — orguljara je predstavio kao slavjanskog rodoljuba (!), koji je izradio već niz velikih i kvalitetnih orgulja u neogotičkom stilu, kao na primjer u katedrali i u isusovačkoj crkvi u Kalocsi,¹¹ a po vrlo povoljnim cijenama. Kako će se vidjeti u nastavku teksta, Angsterova je ponuda bila za Strossmayera vrlo primamljiva, no želja da dobije što kvalitetniji muzički instrument ipak ga je odvrtila od upornog pečuškog orguljara.

Nakon prve Angsterove ponude javili su se ubrzo i brojni drugi orguljari: najprije, u kolovozu 1873., Johann i Franz Smole,¹² zatim poznati domaći orguljar Michael Heferer iz Zagreba, u svibnju 1874. godine,¹³ te, naposljetku, Alois

⁸ Usp. DAĐ, CGO br. 276/1868: Rösner Strossmayeru, 2. 6. 1868. Orgulje su se u ovaj dio crkve mislile postaviti još prema projektu iz prosinca 1865. Usp. DAĐ, Stolni Kaptol, kutija br. 59., spis CGO-a br. 1., 1866: Rösner Strossmayeru 24. 12. 1865.

⁹ Usp. DAĐ, Zapisnici sjednica Crkvenog građevnog odbora (Dalje ZSCGO), od 18. 10. 1870., br. 82: dopis Josipa Angstera iz Pečuha od 17. 10. 1870.

¹⁰ Usp. DAĐ, CGO, bb, 12. 1. 1878. August Haister, kapelan u Szajki, kod Deutsch Bolye piše đakovačkom Kaptolu.

¹¹ Kalocsa je mađarski grad koji je u povijesti đakovačke biskupije imao vrlo veliku ulogu, budući da je još od srednjeg vijeka, sve do utemeljenja Zagrebačke nadbiskupije, imao ulogu metropolitanskog, dakle nadbiskupskog sjedišta.

¹² Usp. DAĐ, Zapisnik sjednica Crkvenog građevnog odbora od 18. 8. 1873., br. 75: dopis braće Johanna i Franza Smolea.

¹³ Usp. DAĐ, ZSCGO od 2. srpnja 1874., Br. 64. »Heferer, orguljaš iz Zagreba 2. 7. nudi se za priredjenje novih orguljah na stolnoj crkvi«; Isto i u: DAĐ, CGO, br. 64/1874: dopis Heferera iz Zagreba vezano uz postavljanje orgulja u Đakovačkoj katedrali od 10. 5. 1874., primljeno 2. 7. 1874.

Hörbinger iz Vršca u Banatu. Prvi put se javio već u rujnu 1871. godine,¹⁴ a potom još i 1876.¹⁵ Kao dokaz svoje kvalitete isticao je da je radio već niz orgulja u raznim mjestima kako na području Južne Ugarske (Bečkerek, Vršac), tako i u Beču, u Altlerchenfelderskoj crkvi,¹⁶ koje su ujedno bile i glavna referenca tvrtke.¹⁷

Izrada projekta za prvotne orgulje i dodjela posla tvrtci Steinmayer & Sohn iz Oettingena

Sve je gore spomenute ponude Strossmayer ili odbijao ili ignorirao, iako su ih davali u tom vremenu djelom već izuzetno afirmirani proizvođači orgulja, zasigurno stoga što je opremanje katedrale prepustio u cijelosti spomenutom arhitektu Friedrichu Schmidtu. Naručivanje nekog dijela unutrašnje opreme neovisno o njemu narušilo bi jedinstvo stilskog izraza katedrale, što biskup nikako nije želio. Upravo stoga tek u trenutku kada su arhitektonski radovi u unutrašnjosti bili najvećim dijelom završeni, te se moglo započeti s projektiranjem i postavljanjem crkvene opreme, u travnju 1876. godine na sjednici Crkvenog građevnog odbora zaduženog za nadzor nad gradnjom katedrale odlučuje se konačno pristupiti procesu nabave orgulja, za koji je odmah zadužen arhitekt Herman Bollé, tadašnji Schmidtov pomagač pri radovima na Đakovačkoj katedrali.¹⁸ Pri uopće prvom Bolléovom boravku u Đakovu, krajem svibnja 1876. godine, među brojnim stvarima koje su navedene kao potrebne u crkvi, bile su i orgulje s izričitom napomenom kako se za njih trebaju izraditi projekti, te osigurati ponuda za izradu kod nekog orguljara iz Beča.¹⁹

S radom na orguljama nije se ipak moglo odmah započeti, budući da su drugi, hitniji poslovi na uređenju i opremanju katedrale morali prije toga biti obavljani, ponajprije postavljanje vrata, te izrada glavnog i ostalih oltara, pa stoga i ne treba čuditi da godinu i pol dana nakon Bolléovog boravka u Đakovu ne nailazimo ni na kakve vijesti o orguljama. Tek krajem ljeta 1877. počinje se raditi na prvim projektima za orgulje,²⁰ koje Schmidt²¹ završava, sudeći po natpisu na nacrtima i sačuvanim arhivskim spisima, na samom početku 1878.²² Odmah potom pristupilo se i njihovoj

¹⁴ Usp. DAĐ, CGO br. 96/1871., 9. 9. 1871: dopis tvrtke Alois Hörbiger und Söhne na Crkveni građevni odbor u Đakovu.

¹⁵ Usp. DAĐ, CGO br. 17., 16. 4. 1876: Hörbinger na CGO. U ovom dopisu navodi kako je iz Tirola, dok u prvom, iz 1871., tvrdi da je iz Vršca u Banatu.

¹⁶ Usp. DAĐ, CGO br. 96/1871., 9. 9. 1871: dopis tvrtke Alois Hörbiger und Söhne na Crkveni građevni odbor u Đakovu.

¹⁷ Zanimljivo je kako je Altlerchenfelderska crkva u Beču bila jedan od važnih uzora pri podizanju Đakovačke katedrale.

¹⁸ Usp. DAĐ, ZSCGO od 18. travnja 1876., Br. 11. »Odlučeno (je) g. Bolléa, kad u Đakovo stigne upitati, odakle i kojim načinom imao bi se sat i orgulje nabaviti...«

¹⁹ Usp. DAĐ, CGO, br. 48/1876., kraj svibnja 1876: »Promemoria« pisana od Bolléa s detaljno navedenim popisom projekata i predmeta potrebnih za Đakovačku katedralu; pod n) su navedene orgulje.

²⁰ Usp. DAĐ, CGO br. 211: Bollé Strossmayeru, 30. 8. 1877.

²¹ Vjerojatno u suradnji s Bolléom. O pitanju autorstva kasnije će u tekstu biti više riječi.

²² Usp. DAĐ, ZSCGO, sjednica II. iz 1878., br. 38. Nacrte za orgulje je Bollé krajem ožujka iste, 1878. godine poslao u Đakovo.

realizaciji. Proces izrade orgulja pokazao se međutim vrlo dugotrajan i mukotrpan, povezan s brojnim problemima nastalim iz težnje da se dobije što bolji instrument za što manju cijenu.

Kućiste, odnosno ormar za orgulje izrađivalo se odvojeno od samog instrumenta. Ovaj je posao povjeren bečkom stolaru Ignazu Kargeru,²³ a ne domaćim stolarima Tordincu i Turkoviću koji su izrađivali većinu ostalih drvenih predmeta u đakovačkoj katedrali. Ovakav postupak ne treba čuditi budući da se radilo o dosta složenom poslu, kojemu na samom početku svoje karijere spomenuta dvojica stolara još uvijek nisu bila u dovoljnoj mjeri dorasla.

Mnogo je neobičnije da izradu samog instrumenta Friedrich von Schmidt povjerava, kao i u mnogim drugim crkvama koje je u to vrijeme gradio (poput čuvenih bečkih u četvrtima Fünfhaus i Brigittenau, ili rimske crkve Santa Maria dell' Anima,²⁴ a vjerojatno i franjevačke crkve u Innsbrucku) bavarskoj tvrtci Steinmayer i sin iz Oettingena, iako je u to vrijeme u samom Beču, a kako smo iz ranijeg dijela teksta vidjeli, i u ostalim dijelovima Monarhije, djelovao cijeli niz kvalitetnih tvrtki specijaliziranih za izradu orgulja. Teško je naći objašnjenje za ovaj postupak, budući da se nigdje u izvorima ne spominje neposredno zašto je odabrana upravo ova tvrtka. Ipak, jedna činjenica pada u oči — Friedrich Schmidt porijeklom je iz mjesta Frickenhoffen u Württembergu,²⁵ koje se nalazi u neposrednoj blizini Walxheima, u kojem je rođen Georg Friedrich Steinmeyer,²⁶ osnivač istoimene tvrtke. Zasigurno su dakle prijateljske veze iz mladosti inicirale odabir upravo ove tvrtke, iako to Schmidt u nesumnjivo nije bio jedini kriterij. Sredinom sedamdesetih godina 19. stoljeća tvrtka Steinmeyer bila je naime već prilično etablirana u izradi orgulja, iako se nije radilo o osobito starom poduzeću. Georg Friedrich Steinmeyer ju je osnovao 1847. godine, nakon preseljenja u spomenuti Oettingen, mjesto u sjeverozapadnoj Bavarskoj, blizu granice s Württembergom i Frankonijom u kojemu su se prva poduzeća za proizvodnju orgulja javila još u 18. stoljeću.²⁷ Već je sljedeće godine izradio svoje prve orgulje — za mjesto Frankenhoffen.²⁸ Usljedio je zatim cijeli niz monumentalnih orgulja od kojih se, prije rada za Đakovo, osobito ističu one u crkvi Svetog Stjepana u Lindauu iz 1860. godine (s 43 registra), zatim u crkvi mira (*Friedenskirche*) u Fröschweileru u Elsašu iz 1876. godine (16 reg.), te u katedrali Naše Gospe (*Frauenkirche*) u Münchenu iz 1880. (54 reg.).²⁹

Pregovori s tvrtkom Steinmayer oko izrade orgulja za Đakovo počeli su odmah nakon što je Bollé poslao prvi projekt za njihovo kućište u veljači 1878. godine.³⁰ Na

²³ Usp. DAD, ZSCGO od 10. 2. 1879., br. 8: isplata Kargeru za rad na orguljama.

²⁴ Usp. ***: Orgulje đakovačke stolne crkve, *Pozor*, Zagreb, 12 (16. 8. 1882.) 186, 3.

²⁵ Usp. ***: *Friedrich von Schmidt, Ein gotischer Rationalist*, 1991, 70.

²⁶ Usp. http://www.steinmeyer-orgelbau.de/e_tradition_1.htm, 9. 10. 2006.

²⁷ Usp. *ibid.*

²⁸ Usp. *ibid.*

²⁹ Usp. http://www.steinmeyer-orgelbau.de/e_referenzen.htm, 9. 10. 2006.

³⁰ Usp. DAD, ZSCGO, sjednica br. II. iz 1878., br. 38.

inzistiranje Crkvenog građevnog odbora,³¹ sam je Steinmayer, vlasnik tvrtke, došao u Đakovo 12. listopada 1878. na licu mjesta se upoznati sa situacijom, odnosno veličinom pjevališta i prostora crkve i ugovoriti posao.³² Ugovor sklopljen istog dana predvidio je da se orgulje imaju izraditi prema spomenutim nacrtima iz veljače, da posao mora biti gotov do 15. lipnja 1881. godine, a osim toga tvrtka je garantirala da će instrument tri godine od trenutka isporuke funkcionirati na odgovarajući način. Ukupna cijena orgulja određena je na u ono doba popriličan iznos od 13.350 kruna.³³

Nedugo nakon sklapanja ugovora započeli su, međutim, prvi problemi s izradom orgulja. Troškovi su se i Strossmayeru i Crkvenom građevnom odboru činili previsokima. Gore spomenuta stavka od trinaest tisuća kruna odnosila se, naime, samo na izradu instrumenta, a s troškovima izrade kucišta (koje je stajalo 8.215,75 kruna)³⁴ i sastavljanja instrumenta u Đakovu projekcija troškova penjala se na više od 20.000 kruna.³⁵ Potom se u prosincu 1878. nametnulo pitanje u kojoj će se valuti isplaćivati novac. U ugovoru su bili navedeni samo obroci u krunama, tadašnjem austro-ugarskom novcu, koje je u njemačke marke potom trebao mijenjati sam Steinmayer. Prema tvrdnjama vlasnika tvrtke u usmenim razgovorima s Bolléom navedeno je kako je odnos između krune i marke 1:2.³⁶ Nakon isplate prvog obroka, početkom prosinca 1878. pokazalo se međutim, da je tečaj krune oslabio, te se tvrtka našla u velikoj neprilici budući da je dobivala mnogo manje novca nego što je očekivala.³⁷ Iako je prilagođavanje novom tečaju marke značilo dodatno povećanje cijene novih orgulja, đakovački Crkveni građevni odbor morao je popustiti i pristati da se isplate od tada obavljaju isključivo u njemačkim *Reichsmarkama*, kako ne bi došlo do smanjivanja kvalitete izvedenog instrumenta.³⁸

Troškovi su se dodatno povećali i promjenom prvotnog projekta za orgulje,³⁹ čime se cijena Kargerovog stolarskog posla popela za 1200 forinti.⁴⁰ Kako je nedostatak novca u tom trenutku jedan od najvećih problema s kojima se suočavao Strossmayer u svojim nastojanjima da što prije završi katedralu, a kako se nije htjelo ići nauštrb kvalitete instrumenta, izabrano je najbezbolnije rješenje, tako što se odlučilo sugerirati Bolléu i Steinmayeru smanjivanje veličine orgulja.

Bollé međutim nije više bio sklon mijenjanju projekta, budući da je to značilo dosta posla i za njega i za Schmidta, a osim toga biskup je, dok je bio u Beču, vidio

³¹ Usp. *ibid.*

³² Usp. DAĐ, ZSCGO, sjednica br. III. iz 1878., br. 147; CEPELIĆ — PAVIĆ: 1900/1904, 343.

³³ Usp. DAĐ, CGO br. 153/1878: ugovor Crkvenog građevnog odbora i tvrtke Steinmayer i sin od 12. listopada 1878; CEPELIĆ — PAVIĆ: 1900/1904, 343.

³⁴ Usp. DAĐ, ZSCGO, br. 8/1879; CEPELIĆ — PAVIĆ: 1900/1904, 343.

³⁵ Do kraja izrade orgulja i njihova postavljanja u Đakovu troškovi će doseći čak 30.000 for. Usp. ***: Zagreb-Djakovo, III., *Pozor*, 12 (6. 10. 1882.) 230, 3.

³⁶ Usp. DAĐ, CGO bb: Steinmayer Bolléu, 1. 2. 1879.

³⁷ Usp. *ibid.*

³⁸ Usp. DAĐ, CGO bb: Bollé Vallingeru, 8. 2. 1879.

³⁹ O promjenama prvotnog projekta kasnije u tekstu.

⁴⁰ Usp. DAĐ, CGO bb: Bollé Vallingeru, 8. veljače (?) 1879. Nije se moglo pročitati kada je točno datirano pismo, ali se može pretpostaviti da je iz veljače ili eventualno ožujka 1879.

i odobrio projekte za orgulje, nakon čega je Karger odmah pristupio izradi kućišta, te do tog trenutka već završio velikim dijelom njegov gornji dio, pa su i time daljnje promjene postale nemoguće. Kao jedinu mogućnost u smanjivanju troškova Bollé je predložio da se Steinmayeru sugerira smanjenje broja registara za 5-10⁴¹ ili broja manuala s tri na dva.⁴² Tvrtka se međutim tomu oštro usprotivila ističući kako bi ovim postupkom orgulje postale i izgledom i jačinom premale za đakovačku katedralu.⁴³

Osim cijene cjelokupnog posla tijekom izrade instrumenta javio se još cijeli niz tehničkih problema. Tako je ustanovljeno, kada su točni nacrti stigli u Oettingen, da su mjere za orgulje, izračunate u Đakovu u listopadu 1878. prilično smanjene, te je Steinmayer odmah reagirao da se u kućištu s tako smanjenim dimenzijama ne može napraviti jedan doista monumentalni instrument.⁴⁴

Situaciju je dodatno potpalila nova ponuda ranije spomenutog orguljara Angstera iz Pečuha, koji se početkom 1879., vjerojatno čuvši da se započelo s izradom orgulja za katedralu, javio Strossmayeru ponudivši mu cijenu prilično nižu od Steinmayerove. Biskup je Angstеровu ponudu odmah proslijedio Steinmayeru, vjerojatno se nadajući da će tvrtka pristati na određeno smanjenje cijene, no nije uspio postići ništa.⁴⁵

Ušteda na kojoj je Strossmayer inzistirao ipak je na kraju ostvarena, ali na drugi način, uvažavanjem primjedbi Bolléa i Steinmayera. U nemogućnosti, naime, da se orgulje smanje zbog toga što je Karger dio svojih stolarskih radova već obavio, kao i zbog težnje da se dobije velik i kvalitetan instrument, Bollé je predložio da se uštedi odustajanjem od izrade drugih, manjih orgulja, koje su se prema Rösnerovim projektima planirale postaviti u oratorijima na stranama svetišta katedrale.⁴⁶ Činjenica da one nisu nikada postavljene, kao i da ih izvori više kasnije uopće neće spominjati, dokazuje da je Bolléov prijedlog bio prihvaćen.

Nakon što su riješeni problemi oko veličine orgulja, stolarski je posao počeo napredovati vrlo brzo. Već u lipnju 1879. rad je toliko uznapredovao, da se predviđalo da će Karger do kraja kolovoza završiti izradu kućišta,⁴⁷ no kako to obično biva, posao se ponešto, iako ne pretjerano, odužio, tako da se početkom listopada moglo započeti sa sastavljanjem kućišta na koru đakovačke katedrale.⁴⁸

⁴¹ Usp. *ibid.*

⁴² Usp. DAD, CGO: Steinmayer Bolléu, 1. 2. 1879.

⁴³ Usp. *ibid.*

⁴⁴ Pri tome se vješto pozvao na orgulje koje je tvrtka izradila za Votivnu crkvu u Beču, a koje su gotovo istih dimenzija kakve su, prema prvotnim proračunima, trebale biti orgulje u Đakovu. Usp. DAD, CGO bb: Steinmayer Strossmayeru, 24. 3. 1879.

⁴⁵ Odgovor Steinmayerov je bio da niža cijena Angstеровih orgulja ne znači ništa drugo do slabiju kvalitetu, te da oni orgulje izrađuju po modernom principu. Usp. DAD, CGO: Steinmayer Strossmayeru, 24. 3. 1879.

⁴⁶ Usp. DAD, CGO bb: Bollé Vallingeru, 8. 2. 1879.

⁴⁷ Usp. DAD, CGO bb: Bollé Vallingeru, 21. 6. 1879.

⁴⁸ Usp. DAD, ZSCGO, br. 96./1879. Ubrzo potom kućište je premazano uljem, kako bi se moglo kasnije pozlatiti. Usp. DAD, CGO: Bollé Strossmayeru, 25. 10. 1879.

Izrada samog glazbenog ustroja se, vjerojatno zbog komplicirane proizvodnje, nedostatka novca te obročne dugoročne isplate, oteгла još nekoliko godina.⁴⁹ Tek krajem rujna 1881. Steinmayer javlja da se radovi približavaju kraju, te da će tijekom zime orgulje biti sastavljene, a potom u proljeće i poslane u Đakovo.⁵⁰ Time je doduše bio prekoračen rok iz ugovora, no kako ni neke druge njegove stavke nisu poštivane od strane biskupije (od toga da je projekt za orgulje bio modificiran, preko problema s valutom), tvrtka nije sudski gonjena.

Tvrtka Steinmayer je po svoj prilici namjerno produživala proces slanja orgulja u Đakovo jer ih je htjela izložiti na velikoj Bavarskoj zemaljskoj izložbi u Nürnbergu u proljeće i ljeto 1882. godine, kako bi pokazala kvalitetu svojeg rada.⁵¹ Orgulje su doista polučile velik uspjeh na ovoj izložbenoj manifestaciji, osvojivši čak i zlatnu medalju,⁵² a o njima se pisalo i u brojnim njemačkim listovima poput *Augsburger Abendzeitung* ili *Correspondent v. u. F. Deutschland*,⁵³ dok se *Fränkischer Kurier* u broju od 9. srpnja osobito pohvalno osvrnuo na kvalitetu instrumenta, govoreći o tome kako je na njemu muzicirao tada poznati orguljaš Mayer iz Ansbacha.⁵⁴

Biskup Strossmayer, međutim, nije bio osobito zadovoljan kašnjenjem isporuke budući da se približavala posveta crkve, koju je namjeravao održati na Svetog Petra, 29. lipnja 1882. Njegova se želja ipak nije mogla realizirati budući da je Steinmayer⁵⁵ tek 16. lipnja 1882. godine javio da će orgulje poslati za 14 dana te da bi put trebao trajati najduže 10 dana.⁵⁶ Tvrtka je pri tom zamolila da im se javi željeznička stanica na koju trebaju poslati orgulje,⁵⁷ no vjerojatno zbog prezaposlenosti oko ostalih poslova na završavanju katedrale nitko iz Đakova, sve do ponovne intervencije

⁴⁹ Kašnjenjem je Strossmayer bio izrazito nezadovoljan, tako da se u siječnju 1881. žalio Schmidtu, koji mu je zajamčio da će preko poznanika u Münchenu pokušati doznati što se događa. Usp. DAD, CGO: Schmidt Strossmayeru, 28. 1. 1881.

⁵⁰ Usp. DAD, CGO, br. 105: Steinmayer Strossmayeru, 21. 9. 1881.

⁵¹ O izlaganju orgulja vijest nalazimo u ***: Gruppe X, Arbeiten aus Holz, *Allgemeine Zeitung (Handels-Beilage zur Allgemeinen Zeitung)*, 75 (26. 8. 1882.) 168, 3507.

⁵² Usp. ***: Vjestnik, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, 10 (31. 8. 1882.) 16, 162. »Graditelji naših orgulja, Steinmayer & Co. kako već javismo izložiše u Nürnbergu orgulje te 25. o. m. bi jim podijeljena zlatna medalja nagrade prvoga reda.«

⁵³ O tome usp. ***: Orgulje djakovačke stolne crkve, *Pozor*, 12 (16. 8. 1882.) 186, 3; ***: Đakovo, 8. kolovoza; orgulje stolne crkve, *Sriemski Hrvat*, 5 (12. 8. 1882.) 64, 2.

⁵⁴ Prijevod članka iz *Fränkischer Kuriera* nalazimo u: ***: Orgulje djakovačke stolne crkve, *Pozor*, 12 (16. 8. 1882.) 186, 3. »... Što se tiče orgulja za katedralnu crkvu u Đakovu pravljjenih, to spadaju iste među najveće od iste firme do sada napravljene, u koje su svi mogući na tom polju izumi stavljani. Dočim je ogromni ormar već na svom mjestu u Đakovu, stoji čitav stroj prosto, te se sav mehanizam vidi i u gledaocih divljenje proizvadjajući. Osobito je zanimiv stroj jeke (Ehowerk) za III. Manual, kojim se laganim tiskom noge najnježniji crescendo i decrescendo proizvesti dađe. Nemanje je zanimiv pneumatični stroj sa 54 malih mješina, kojim se na toli velikih orguljah sviranje tako olakšava, da i diete lako i bez truda svirati može. Što se glasa i intonacije tiče, to nam jamči isto ime graditelja. Napokon nam ona tri manuala ukazuju toliku raznolikost i jakost, das će se jedva orgulje naci, koje bi ove nadkriliti mogle. Veličanstveni 226 opus (djelo firme) odvest će se za koji dan na opredijeljeno si mjesto.«

⁵⁵ Valja napomenuti kako nije kasnio samo Steinmayer s orguljama, i oslikavanje crkve još nije bilo do kraja završeno, a i brojni su se drugi predmeti morali izraditi.

⁵⁶ Usp. DAD, CGO br. 116: Steinmayer Strossmayeru, 16. 6. 1882.

⁵⁷ Usp. CGO br. 116: Steinmayer Strossmayeru, 16. 6. 1882.

Steinmayera sredinom srpnja,⁵⁸ nije pisao u Oettingen. Konačno, u drugoj polovini istog mjeseca, nakon što je javljeno da se orgulje trebaju poslati u Vrpolje, otpremljene su iz Bavarske prema Đakovu u pratnji trojice radnika tvrtke i Johanna Oettingena, nasljednika vlasnika poduzeća.⁵⁹ Nakon dva tjedna putovanja orgulje su stigle u Vrpolje početkom kolovoza. Zbog njihove veličine i težine 15 kola ih je čekalo i prevozilo do Đakova.⁶⁰ Nakon što su sastavljene, 10. rujna 1882., dvadeset dana prije posvete katedrale, izašla je komisija koja ih je pregledala i ustanovila da su u svim pogledima izvedene besprijekorno. Pohvaljen je izgled, mehanizam i zvuk, te osobito pneumatski stroj novog instrumenta.⁶¹ Iako su orgulje bile glavni »krivac« za odgodu posvete crkve do početka listopada 1882.⁶² njihov veličanstven izgled i dobar zvuk, bar u prvom razdoblju korištenja, umanjio je prvotno nezadovoljstvo biskupa Strossmayera kašnjenjem isporuke.

Oblikovno i tehničko rješenje orgulja

Za orgulje đakovačke katedrale bila su izrađena dva projekta — prvi koji je, kako je već napomenuto, nastao na samom početku 1878., a kojeg je Bollé krajem ožujka iste godine poslao u Đakovo (sl. 2),⁶³ te drugi, izvedbeni, izrađen krajem iste godine (sl. 3, 4).⁶⁴

Prema prvotnom projektu donji dio kućišta orgulja bio bi potpuno zatvoren, raščlanjen vrlo jednostavnim pravokutnim poljima, vjerojatno stoga što se zbog ograde kora taj dio ionako nije mogao vidjeti iz broda crkve, dok bi svi ostali dijelovi kućišta trebali biti izuzetno bogato ornamentirani. Kako je uobičajeno u izradi ovih instrumenata, kompozicija kućišta je simetrično riješena. Središnji bi dio bio zabatno isturen, dok bi na krajevima stajali »tornjići«. Spomenuti »tornjići« otvarali bi se sprijeda i sa strane nekom vrstom erkera koji bi počivali na bogatim konzolama, a bili bi završeni rezbarijom koja asocira na krunu. Središnji otvoreni dio kućišta završen je bogatom florealnom ornamentikom. Zanimljivo je kako su po prvom projektu đakovačke orgulje trebale imati neku vrstu »krovišta« pokrivenog vjerojatno sa šindrom. Na uglovima središnjeg zabata, te na uglovima tornjeva imali su stajati drveni anđeli s trubama, svojevrsni simbol crkvene glazbe.

Kao i u slučaju gotovo svih drugih predmeta u unutrašnjosti katedrale, prvi je projekt rijetko bio onaj koji je realiziran. Strossmayer je, vođen vlastitim idejama i

⁵⁸ Usp. CGO br. 151: 14. 7. 1882; Steinmayer Strossmayeru, 10. 7. 1882.

⁵⁹ Usp. DAD, CGO br. 152: 25. 7. 1882; Steinmayer Strossmayeru, 22. 7. 1882.

⁶⁰ Usp. DAD, CGO br. 151: 14. 7. 1882; Steinmayer Strossmayeru, 10. 7. 1882; CEPELIĆ — PAVIĆ: 1900/1904, 350.

⁶¹ Usp. DAD, CGO br. 192: 10. 9. 1882. Komisijski zapis o pregledu orgulja.

⁶² Usp. ***: Die Einweihung der Domkirche in Djakovar, *Agramer Zeitung*, 57 (18. 8. 1882.) 189, 2; ***: Posveta stolne crkve u Djakovu, *Pozor*, 12 (16. 8. 1882.) 186, 3.

⁶³ Usp. DAD, ZSCGO br. 2. iz 1878: dok. br. 38.

⁶⁴ Usp. DAD, CGO bb: Bollé Vallingeru, 8. veljače (?) 1879.

Sl. 2: Prvi projekt Friedricha von Schmidta za orgulje Đakovačke katedrale, 1878., Muzej grada Beča, Beč.

vizijama izgleda svoje prvostolnice, često uvjetovao arhitektima, kiparima, slikarima i drugim umjetnicima koji su na njoj radili, izmjene prvotnih projekata, tako da je po svoj prilici i u slučaju orgulja upravo on inicirao promjene. U ugovoru sa Steinmayerom u listopadu 1878. godine još uvijek se navodi kako će se orgulje izvesti po projektu s početka godine,⁶⁵ no, nedugo potom, u zimu 1878/79. pristupa se bitnim modifikacijama izgleda kućišta. Za vrijeme svog boravka u Beču iste zime biskup je odobrio novi projekt za orgulje⁶⁶ te su po njemu, usprkos kasnijim pokušajima da se zbog uštede dodatno smanji veličina instrumenta, one naposljetku i izvedene.

Spomenuti, izvedbeni projekt za orgulje djelomično je promijenio prvotno rješenje s početka 1878. godine. Osnovno je ustrojstvo ranijeg projekta zadržano — tornjevi na uglovima s erkerima, zatvoren donji, a otvoren središnji dio orgulja. Izbaceni je, međutim, središnji zabat, vjerojatno zbog želje da se ne prekrije rozeta glavnog pročelja katedrale. Naime, iako prema prvotnom projektu samo muzicirajući anđeo, postavljen na vrh središnjeg zabata, dotiče rozetu, radi se o idealnom pogledu na kor crkve, koji se ne može postići budući da promatrač gleda orgulje iz glavnog broda iz »žablje« perspektive. Prvotno projektirani zabat bi stoga zasigurno, osim iz velike udaljenosti (iz svetišta ili križišta brodova), pokrivao rozetu, što Strossmayer sigurno nije želio, pa se iz toga i može zaključiti kako je upravo biskup inicirao odbacivanje projekta s početka 1878. i izradu novog. U detaljima raščlambe razlike između prvog i drugog projekta čine se na prvi pogled mnogo izraženije, iako u osnovi nisu prevelike. One možda proistječu i iz činjenice da je prvi projekt izrađen u akvarelu, na kojem nije previše detaljizirano, dok se u drugom slučaju radi o crtežu olovkom.

Razlika između dvaju projekata najizraženija je u stilskom rješenju — izvedbeni je projekt u odnosu na prvotni dodatno »goticiziran« u detaljima raščlambe te, osobito, u rješenju ugaonih tornjeva zaključenih šiljatim lukom. U donjim dijelovima tornjeva zadržane su gotovo sve karakteristike prvotnog projekta, osim što krovici na erkerima nisu više kupolasti već stožasti. Prijelaz s kvadratičnog donjeg dijela ugaonih tornjeva orgulja na osmerostranu kapu nije riješen s »arhitravom« kao na prvotnom projektu, već sa spomenutim šiljatim lukom bogato raščlanjenog zabata s florealnim ukrasima. Sa strana zabata postavljene su ugaone fijale. Na ovaj je način u mnogo većoj mjeri ublažen prijelaz sa središnjeg na gornji dio orgulja, no »kapa tornja« time je u mnogo manjoj mjeri došla do izražaja. Na uglovima

⁶⁵ Usp. DAĐ, CGO br. 153/1878: ugovor Crkvenog građevnog odbora i tvrtke Steinmayer i sin od 12. listopada 1878.

⁶⁶ Usp. DAĐ, CGO bb: Bollé Vallingeru, 8. veljače (?) 1879; U spomenutom pismu Bollé govori o 12 anđela koji će biti postavljeni na orgulje, a kako ih je prema prvom projektu trebalo biti 11, sigurno je kako je riječ o drugom projektu. Drugi projekt Bollé spominje još jednom, u pismu od 4. travnja 1879. Usp. DAĐ, CGO bb: Bollé Strossmayeru, 4. 4. 1879. »Das Kasten erhält jetzt eine Tiefe von 12'8'' und eine Breite von 25'6'', es sind dieses die Maaße die zweiten großen Zeichnung, welche Excellenz beim letzten Besuch in Wien gesehen haben, ...« (Ormar sada ima dubinu od 12'8'' i širinu od 25'6''. To su mjerila drugog velikog crteža, koje je Preuzvišenost vidjela pri njegovom zadnjem posjetu Beču.)

Sl. 3: Modificirani izvedbeni projekt Friedricha von Schmidta za orgulje Đakovačke katedrale, kraj 1878. — početak 1879., Muzej grada Beča, Beč.

Sl. 4: Detalj drugog izvedbenog projekta Friedricha von Schmidta za orgulje Đakovačke katedrale, kraj 1878. — početak 1879., Muzej grada Beča, Beč.

Sl. 5: Prve orgulje današnje Đakovačke katedrale oko 1900., Cepelić 1901., 209.

središnjeg dijela tornjeva, te iznad središnjih dijelova orgulja, postavljeni su ponovno muzicirajući anđeli.

Kucišta brojnih drugih orgulja koje je u to vrijeme Schmidt projektirao po austrijskim crkvama (u Svetoj Brigiti u Brigittenauu, te crkvi Marije Pobjednice u Beču, u franjevačkoj crkvi u Innsbrucku, sl. 6, 7, 8) pokazuju vrlo slično rješenje ovima u Đakovu — kako u osnovnoj prostornoj dispoziciji tako i u detaljima — tornjevi na uglovima, ukrašeni brojnim fijalama, s bogatom florealnom dekoracijom koja pokriva gotovo cijeli gornji dio kucišta. Budući da nije bilo osobito mnogo sačuvanih srednjovjekovnih orgulja,⁶⁷ Schmidt i drugi onodobni arhitekti morali su na temelju analogija, odnosno vlastite kreativnosti pristupiti oblikovanju kucišta za ovaj instrument, rješavajući njegove dijelove uz pomoć elemenata koje su nalazili bilo na gotičkim monstrancama ili na gotičkoj arhitekturi: dodajući mu tornjeve, fijale, zabate i druge elemente. Zanimljivo je kako Schmidtove orgulje redovito imaju naglašen središnji dio — bilo s nekom vrstom tornja bilo sa zabatom, kao i u slučaju prvog projekta za Đakovo.⁶⁸ To dodatno potkrepljuje tvrdnju kako je upravo Strossmayer inicirao promjene prvotnog projekta i izradu novog u kojem je taj element ispušten.

Stilsko rješenje orgulja i na prvotnom i na izvedbenom projektu, s kombiniranjem elemenata romanike i gotike prilagođeno je arhitekturalnom rješenju katedrale i ostatku unutrašnje opreme (glavnim i pobočnim oltarima, lusterima, itd.). Florealna dekoracija, fijale, šiljati lukovi na »tornjevima« bočnih dijelova orgulja gotički su elementi, dok se romanika najjače osjeća u središnjem dijelu instrumenta s kucištem zaključenim oblim lukom. Ono što je međutim neuobičajeno u stilskom rješenju orgulja jesu mnogo dominantniji elementi gotike (šiljati se luk poput ovog na tornjicama orgulja pojavljuje u unutrašnjosti katedrale vrlo rijetko)⁶⁹ koja se u ostalim dijelovima crkvene opreme najviše uvlači samo kroz detalje raščlambe, sitne ukrase, florealne motive. Teško je reći zašto su Schmidt i Bollé započeli ovakvo stilsko odstupanje od ostatka crkve upravo na orguljama; možda stoga što njihovo kucište svojom i veličinom i ustrojstvom više od svih predmeta u unutrašnjosti katedrale posjeduje arhitektonski karakter. Budući da je ovo rješenje donekle odudaralo od ostatka unutrašnjosti crkve pri izradi »replike« orgulja nakon požara 1933. godine, kako će se vidjeti u nastavku teksta, bit će donekle modificirano, približeno »romaničkom« stilu.

Spomenute orgulje izgorjele su u požaru katedrale 1933. godine, no slikovni nam izvori svjedoče da su bile izvedene točno prema drugom Schmidtovom projektu. Starije fotografije katedrale, osobito njezinog kora, relativno su rijetke, no na jednoj od njih, reproduciranoj u tekstu Milka Cepelića o povijesti gradnje

⁶⁷ A i one koje su postojale vjerojatno nisu poznavali.

⁶⁸ Ovo proizlazi iz potrebe usklađivanja konstruktivnih datosti ustroja glazbala (koji u nekim svojim dijelovima ima svirale dugačke /visoke/ 8-10 metara) s najčešćim izgledom svoda crkve koji obično najveću visinu doseže u svojem središnjem dijelu.

⁶⁹ Ima ga u nešto drukčijem obliku na sjedalima u svetištu, u sakristiji, itd.

Sl. 6: Friedrich von Schmidt, Orgulje crkve Maria von Siege, četvrt Fünfaus, Beč, oko 1875., fotografija D. Damjanovića, 10. 10. 2005.

katedrale, jasno se vide i stare orgulje (sl. 5).⁷⁰ Ovu fotografiju potkrepljuju i arhitektonske snimke izrađene za monografiju *Stolna crkva u Đakovu* Josipa Vancaša i Nikole Mašića iz 1900., ponajprije poprečni presjek s pogledom prema koru na kojemu se jasno vidi kako su izgledale izvorne orgulje.

Stilsko rješenje đakovačkih orgulja, njihova veličina i kvaliteta izvedbe utjecala je snažno na izradu ovih glazbala u Hrvatskoj u ostatku 19. stoljeća, prvenstveno kroz djelovanje arhitekta Hermana Bolléa i zagrebačke tvrtke Heferer, za koju je on vrlo često izrađivao projekte za kućišta. Kao primjer utjecaja mogu se navesti ponajprije orgulje sarajevske katedrale, koje su Bollé i Heferer izradili za izložbu u Budimpešti 1885., a koje su potom prodane ovoj crkvi.⁷¹ I u detaljima raščlambe i u osnovnom prostornom ustrojstvu očit je utjecaj Đakova, a može se reći i općenito Schmidtovog načina oblikovanja orgulja.

⁷⁰ Usp. CEPELIĆ: 1901, 209.

⁷¹ Orgulje su publicirane u *Glasniku društva za umjetnost i umjetni obrt*, 2 (1887), 21-22.

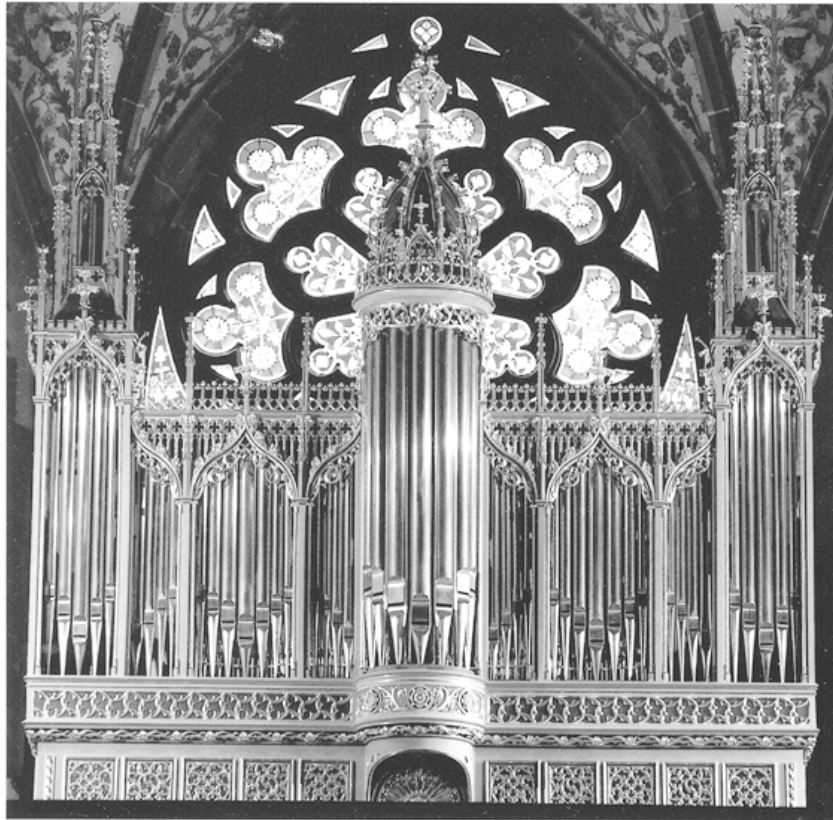

Sl. 7: Friedrich von Schmidt, Orgulje crkve Sv. Brigitte u četvrti Brigittenau, Beč, oko 1875., fotografija D. Damjanovića, 8. 10. 2005.

Osим svojim oblikom orgulje su se isticale i veličinom i kvalitetom samog instrumenta. Radilo se o do tada najvećem djelu tvrtke Steinmayer uopće.⁷² Tehničke je mogućnosti orgulja onodobno novinstvo izuzetno hvalilo: »Ciele orgulje sastoje iz 3000 svirala sa 52 zvonka glasa⁷³ (klingende Stimmen), te su razdieljene u 3 manuala po 54 note i pedal sa 27 nota, 8 takozvanih nebenzüge i 5 combinationszüge ili collectiotritte. Za cio III. manual ustrojen je neki echowerk, kojim se najnježniji crescendo i decrescendo proizvadj. To je najnovije proiznašašće, koga ni bečke votivne crkve orgulje, koliko nam je poznato, neimaju. Da se kod toli ogromnih orgulja sviranje olahkoti, uvrstio je orguljar i njeku pneumatique sastojeću iz 54 male mješine i čini da se kao na glasoviru bez ikakva napora svirati dade. Medju našimi orguljama i onimi votivne crkve je razlika i ta što su ondje pistonbälge, na koje promjena zrak raznoliko djeluje, u naših pako magazinbälge sa

⁷² Usp. ***: Vjestnik; Naše nove orgulje, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, 10 (15. 8. 1882.) 15, 154. Orgulje nose šifru tvrtke opus 226. Zanimljivo je da tvrtka djeluje i danas. U kontaktima s njom, međutim, nije se uspjelo pronaći niti novih dokumenata, a niti projekata za đakovačke orgulje.

⁷³ U suvremenom hrvatskom orguljarskom nazivlju *zvučeca registra*.

Sl. 8: Friedrich von Schmidt, Orgulje Franjevačke crkve u Innsbrucku.

raznimi regulatori, te kegelladeni, kojim je svojstvo da se osobito čista, sveža intonacija proizvadjja, a svaka svirala svoj posebni zrak ima.»⁷⁴

Pitanje autorstva projekta prvih orgulja Đakovačke katedrale

Tko je autor projekata za đakovačke orgulje, spada u brojna pitanja koja se nameću u pogledu unutrašnjeg opremanja đakovačke prvostolnice i na koja se nikad s potpunom pouzdanošću ne će moći odgovoriti, budući da jedan dio izvora govori u prilog arhitekta Freidricha Schmidta, a drugi njegova pomagača Hermana Bolléa.

⁷⁴ Usp. ***: Vjestnik; Naše nove orgulje, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, 10 (15. 8. 1882.) 15, 154.

Prepiska o izradi orgulja u nekoliko navrata spominje gotovo isključivo Bolléov rad na projektima, a i u cjelini je ovaj arhitekt vodio većinu poslova vezanu uz nabavu orgulja. Na samom kraju 1877. ili početku 1878. Bollé tako prvi put izričito napominje da je zaposlen na skicama za orgulje,⁷⁵ da bi već krajem siječnja 1878. javio u Đakovo da je gotov s ovim poslom.⁷⁶ Nakon što je projekt u ožujku stigao u Đakovo, Bollé je nastavio raditi na njemu. Izrađivao je nacрте za detalje te sam projekt u velikom mjerilu za potrebe stolara i orguljara koji će izrađivati instrument.⁷⁷

Schmidt se u prepisci nigdje ne spominje vezano uz projektiranje orgulja, međutim, na prvom projektu stoji njegov potpis (sačuvani primjerak drugog projekta nije potpisan).⁷⁸ Rješenje ovog problema zacijelo treba tražiti u samom načinu funkcioniranja Schmidtovog arhitektonskog biroa u kojem je uz Bolléa radio cijeli niz mladih projektanata na razradi Schmidtovih ideja vjerojatno samo naznačenih crtežom. Iako se ne može isključiti mogućnost da se u slučaju orgulja Schmidt potpisao na rad svojeg učenika, kako se često postupalo u 19. stoljeću (a postupa se i danas), vjerojatnije je rješenje, s obzirom na činjenicu da se Bollé već počeo osamostaljavati i potpisivati na projekte za Đakovo koje je posve sam izradio (npr. na projektu za ogradu stubišta u sakristiji), da je, kao i u slučaju dobrog dijela ostalih projektantskih zadataka, Schmidt napravio samo osnovnu skicu za orgulje koju je Bollé potom razradio.⁷⁹

Požar katedrale i postavljanje današnjih orgulja 1933.-1936. godine

Steinmayerove orgulje stajale su u crkvi sve do velikog požara katedrale 23. lipnja 1933. godine, u kojem su potpuno uništene.⁸⁰ Upravo je u samom instrumentu po svoj prilici i izbio požar, budući da je radnik koji je popravljao orgulje ostavio upaljenu žarulju u njima, koja se pregrijala i zapalila kućište.⁸¹ Obnova katedrale

⁷⁵ »Jetzt beschäftige ich mich ernstlich mit den Skizzen zur Orgel.« (Sada se ozbiljno bavim sa skicama za orgulje). DAĐ, CGO bb: Bollé Strossmayeru, s. d. s. l. Pismo nije datirano, no na osnovi sadržaja može ga se približno staviti u sam kraj 1877., odnosno početak 1878. godine.

⁷⁶ »Die Scizze zur Orgel habe ich fertig, habe mit dem hiesigen Hofkapellmeister über die Größe des Werkes Rücksprache zu nehmen.« (Završio sam skice za orgulje. Posavjetovao sam se s ovdašnjim dvorskim pjevačem o veličini instrumenta). DAĐ, CGO bb: Bollé Vallingeru, 24. 1. 1878.

⁷⁷ »Nun bitte ich Sie mir sobald als möglich mittheilen zu wollen, was bezüglich der Orgel beschloßen werden ist. Ich hätte jetzt gerade Zeit diesen Gegenstand vorzunehmen, ein größere Zeichnung und die Details anzufertigen ...« (Samo Vas molim da mi čim je prije moguće javite što je odlučeno u pogledu orgulja. Upravo sada bih imao dovoljno vremena uzeti ovu stvar u ruke, te završiti crtež u velikom mjerilu i detalje). DAĐ, CGO bb: Bollé Vallingeru, 9. 4. 1878.

⁷⁸ Projekt je sačuvan u ostavštini Friedrica von Schmidta u Muzeju grada Beča.

⁷⁹ Tome u prilog donekle govori i formulacija koju Bollé koristi u pismu citiranom u bilješci 72. gdje doslovno navodi ne da izrađuje nego da se bavi sa skicama za orgulje.

⁸⁰ Usp. ***: Đakovačka katedrala u plamenu, *Narodna obrana*, 14 / 10 / (24. 6. 1933.) 26, 1-3; ŠULJAK: 1979, 34.

⁸¹ Usp. ***: Kako je požar nastao, *Narodna obrana*, Đakovo, 14 / 10 / (24. 6. 1933.) 26, 2.

uslijedila je u idućih nekoliko godina. Zanimljivo je kako se radi o jednom od značajnijih primjera modernijeg tipa restauracije inventara sakralnih građevina u Hrvatskoj uopće, budući da se odlučilo katedralu vratiti uglavnom u stanje prije požara, dakle (gotovo, ne posve) faksimilno restaurirati ranije stanje. Obnovu je čak i nadzirao konzervatorski ured na čelu s Gjurom Szabom, dok je rad na obnovi fresaka kontrolirao Ljubo Babić.⁸²

Već u tjednu nakon požara odlučeno je da se orgulje obnove u svojem prvotnom obliku, ali da se u njih, naravno, postavi novi, kvalitetniji instrument.⁸³ Razmišljalo se čak i o ponovnom naručivanju instrumenta kod Steinmayera, no carine za robu koja se tada uvozila iz Njemačke u Jugoslaviju bile su tako velike, da se na kraju odlučilo obratiti na neku domaću tvrtku.⁸⁴ Posao je naposljetku dobila tvrtka Franc Jenko iz Št. Vida kraj Ljubljane.⁸⁵ Kao što su u pogledu obnove cijele katedrale pozvani tada najugledniji stručnjaci za zaštitu spomenika, odnosno restauraciju slika, tako su i u pogledu izrade samog instrumenta orgulja konzultirani najstručniji ljudi za ta pitanja u tadašnjoj državi — Franjo Dugan iz Zagreba i Franc Kimovec iz Ljubljane.⁸⁶ Izrada novih orgulja započela je u ljeto 1936.,⁸⁷ a u rujnu iste godine bile su dovršene, te je čak u Jenkovo radionici bio organiziran koncert s novim instrumentom, koji je prenosio radio.⁸⁸ Krajem istog mjeseca započelo se s namještanjem orgulja u Đakovu.⁸⁹ Prvi put je svirano na njima već 2. listopada, no čekalo se još neko vrijeme da bi se uskladili glasovi,⁹⁰ tako da je posveta obavljena 8. studenog iste godine.⁹¹ Stare su orgulje, kako se vidjelo iz prethodnog dijela teksta, imale 3000 svirala i 52 registra, dok su nove znatno veće s 5036 svirala i 74 registra. Sveukupna cijena novih orgulja dosegla je 700 tisuća onodobnih dinara.⁹²

U oblikovnom rješenju nove Jenkove orgulje odstupaju minimalno od prvotnih Steinmayerovih. Schmidtov je konačni projekt za njihovu izradu očito ponovno iskorišten. Promjene koje su učinjene proistekle su dijelom iz težnje da se naprave puno veće orgulje od prošlih, tako da sa strane više nisu postavljeni završeci u obliku erкера, već pravokutni, poput onih u središnjem dijelu instrumenta. Oblikovno, stilsko rješenje, modificirano je na »tornjevima« (na bočnim krajevima

⁸² Usp. ***: Strossmayerova se crkva obnavlja, *Narodna obrana*, 14 /10/ (23. 9. 1933.) 39, 1-3.

⁸³ Usp. ***: Nakon požara, *Narodna obrana*, Đakovo, 14 /10/ (1. 7. 1933.) 27, 2. »Najjednostavnije čini se, da je pitanje obnove orgulja. Za nju treba samo stanovita svota novaca, a naći će se lako majstor koji će biti kadar da sagradi orgulje dostojne ovakve crkve. S tehničke će strane nove orgulje sigurno biti znatno savršenije od starih, ali se jedva može očekivati, da će im glas i solidnost izradbe dostići prvotne. Svakako će se nastojati da barem vanjska konstrukcija novih orgulja bude posve jednaka kao i kod prijašnjih orgulja, tako da nam oko u vanjštini neće nailaziti ni na kakve razlike.«

⁸⁴ Usp. DUGAN: 1937, 7-9.

⁸⁵ Usp. ***: Djakovačke orgulje, *Hrvatska obrana*, 17 (11. 9. 1936.) 37, 8.

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ Usp. ***: Orgulje u katedrali, *Hrvatska obrana*, 17 (17. 7. 1936.) 29, 8.

⁸⁸ Usp. ***: Djakovačke orgulje, *Hrvatska obrana*, 17 (11. 9. 1936.) 37, 8.

⁸⁹ Usp. ***: Stigle orgulje, *Hrvatska obrana*, 17 (25. 9. 1936.) 39, 8.

⁹⁰ Usp. ***: Djakovačke orgulje, *Hrvatska obrana*, 17 (9. 10. 1936.) 41, 8.

⁹¹ Usp. ***: Nove orgulje u đakovačkoj katedrali, *Hrvatska obrana*, 17 (6. 11. 1936.) 45, 3.; ***: Crkvene svečanosti u Đakovu, *Hrvatska obrana*, 17 (13. 11. 1936.) 46, 1.

⁹² Usp. ***: Nove orgulje u đakovačkoj katedrali, *Hrvatska obrana*, 17 (6. 11. 1936.) 45, 3.

orgulja) te dijelom u oblikovanju središnjih otvora s ciljem da se Schmidtov raniji projekt »romanizira«, te time u većoj mjeri stilski prilagodi unutrašnjosti crkve.⁹³ Tako je umjesto šiljatog luka uokvirenog florealnim motivom, kojim je završavao donji dio »tornjeva« orgulja, postavljeno neoromaničko mrežište, poput onoga iznad središnjih lukova na pobočnim oltarima crkve. Znatno su jednostavnije riješene i fijale na uglovima »tornjeva«. U središnjem dijelu orgulja mjesto vijenaca od lišća kojima su bili završavali otvori postavljeni su jednostavni polukružni lukovi iznad kojih je u trokutnim poljima postavljen mnogo jednostavniji biomorfni ornament. I pri izradi skulptura muzicirajućih anđela na vrhu orgulja primijenjeno je posve novo rješenje. Ove orgulje i danas dobro funkcioniraju u katedrali i ostaju jednim od najvećih i najreprezentativnijih primjera ovog instrumenta u Hrvatskoj (sl. 9).

PRILOG

Dispozicija Steinmayerovih orgulja (1882.)⁹⁴

1. manual C-f

Untersatz 32', Gedeckt 8', Octav 4', Cornett 8', Principal 16', Hohlflöte 8', Octav 2', Piccolo 1', Bourdon 16', Salicional 8', Quinte 5 1/3', Trompete 8', Octav 8', Rohrflöte 4', Nasard 2 2/3', Viola di gamba 8', Gemshorn 4', Mixtur 2 2/3'

2. manual

Salicional 16', Tibia 8', Principal 4', Bourdon 16', Aeoline 8', Waldflöte 2', Principal 8', Dolcian 4', Mixtur 2 2/3', Bourdon 8', Gedeckt 4', Clarinetffagot 8'

3. manual

Stillgedeckt 16', Voix celeste 8', Geigen principal 8', Flauto Traverso 4', Lieblich gedeckt 8', Fugara 4', Wienerflöte 8', Flautino 2', Dolce 8', Oboe 8'

pedal C-d¹

Contravolon 32', Subbass 16', Flötenbass 4', Principalbass 16', Octavbass 8', Posaune 16', Quintbass 10 2/3', Violon 8', Trompete 8', Violonbass 16', Cello 8', Clarine 4'

spojevi: II-I (Barkerova poluga), III-II, I-P, II-P

kolektivi: P, MF, TT

pomagala: cresc (stupaljka), žaluzije 3. m.

⁹³ O ovoj zanimljivoj prilagodbi orgulja ostatku crkve govori i onodobni tisak: »Po svojem vanjskom obliku nove su orgulje posve slične starima, kako se to vidi i na našoj slici. Kao što se uopće gledalo da se kod obnove crkve ne mijenja vanjsko lice Strossmayerove crkve, tako se na to pazilo i kod orgulja. Umjetnički ormar, u kojem su smještene orgulje, ostao je u gotskom stilu, jedino su prejaki gotski oblici na nekim mjestima ublaženi oblicima romanskog stila, da se tako i orgulje što više dovedu u sklad romansko-gotskim oblicima čitave crkve.«
***: Nove orgulje u đakovačkoj katedrali, *Hrvatska obrana*, 17 (6. 11. 1936.) 45, 3.

⁹⁴ Prema podacima gosp. Vinka Sitarića, http://www.biskupijads.hr/kolumne.php?id_kol=14

Sl. 9: Orgulje Đakovačke katedrale, sadašnje stanje, fotografija D. Damjanovića, 14. 2. 2007.

Dispozicija današnjih orgulja u đakovačkoj katedrali, Franc Jenko, op. 22 (1936.)⁹⁵

1. manual C-a³

Dolce 8', Unda maris 8', Harm. flöte 8', Gamshorn 8', Kopula 8', Gamba 8', Diapason 8', Keraulofon 4', Tibija minor 4', Oktava 4', Tibija 16', Principal 16', Blockflöte 2', Superoktav 2', Kornet 8', Mixtura 2 2/3' (4), Cimbale 1 1/3', Fagot 16', Tuba 8'

2. manual

Prestant 4', Rohrflöte 4', Trav. flöte 4', Principal 8', Koncertna viola 8', Kvintadena 8', Gedackt 8', Flauta 8', Kvinta 2 2/3', Terca 1 3/5', Superoktava 2', Pikolo 1', Burdon 16', Viola d'amor 16', Mixtura 2 2/3', Klarinet 8', Harm. truba 8'

3. manual

Eolina 8', Vox coelestis 8', Konc. flauta 8', Dulciana 8', Nachthorn 8', Fugara 8', Viol. principal 8', Dolce 4', Flauta amabile 4', Principalino 4', Nazard 2 2/3', Flautica 2', Siflöte 1', Tercian 1 3/5 + 1 1/3', Harm. aethera 2 2/3', Lieblichgedeckt 16', Oboa 8', Vox humana 8'

⁹⁵ *Ibid.*

pedal *C^{fl}*

Bourdonbas 16', Salicetbas 16', Principalbas 16', Violonbas 16', Burdonalbas 8', Oktavbas 8', Violončelo 8', Grand burdon 32', Koralsbas 4', Superoktava 2', Kvintbas 10 2/3', Kornet 5 1/3', Bombarda 32', Tuba 16', Pozauna 8', Klarina 4'

spojevi: I-P, II-P, III-P, II-I, III-I, III-II, Sup II-I, SupIII-I, SupIII-II, SupIII, SupII, SubII-I, SubIII-I, Sub III-II, SupIII-P, SupI-P

stalne kombinacije: P, MF, Grand jeu, F, FF, Pleno, ukidač

slobodne kombinacije: 2

pomagala: tremolo 3. m., ukidač jezičnjaka, crescendo (valjak), žaluzije III. m. (stupaljka), bas melodija, zatvara ped. aut., zatvara registre 32' + 16', zatvara registre

LITERATURA

- ***: Die Einweihung der Domkirche in Djakovar, *Agramer Zeitung*, 57 (18. 8. 1882.) 189, 2.
 ***: Đakovačka katedrala u plamenu, *Narodna obrana*, 14 /10/ (24. 6. 1933.) 26, 1-3.
 ***: Đakovačke orgulje, *Narodna obrana*, 17 (11. 9. 1936.) 37, 8.
 ***: Đakovačke orgulje, *Narodna obrana*, 17 (9. 10. 1936.) 41, 8.
 ***: Đakovo, 8. kolovoza; orgulje stolne crkve, *Sriemski Hrvat*, 5 (12. 8. 1882.) 64, 2.
 ***: *Friedrich von Schmidt (1825 — 1891): Ein gotischer Rationalist*, Historisches Museum der Stadt Wien, Wien 1991.
 ***: Gruppe X, Arbeiten aus Holz, *Allgemeine Zeitung (Handels-Beilage zur Allgemeinen Zeitung)*, 75 (26. 8. 1882.) 168, 3507.
 ***: Kako je požar nastao, *Narodna obrana*, Đakovo, 14 /10/ (24. 6. 1933.) 26, 2.
 ***: Nakon požara, *Narodna obrana*, Đakovo 14 /10/ (1. 7. 1933.) 27, 2.
 ***: Nove orgulje u đakovačkoj katedrali, *Hrvatska obrana*, 17 (6. 11. 1936.) 45, 3.
 ***: Orgulje đakovačke stolne crkve, *Pozor*, 12 (16. 8. 1882.) 186, 3.
 ***: Orgulje u katedrali, *Hrvatska obrana*, 17 (17. 7. 1936.) 29, 8.
 ***: [Orgulje u sarajevskoj katedrali], *Glasnik društva za umjetnost i umjetni obrt*, 2 (1887), 21-22.
 ***: Posveta stolne crkve u Djakovu, *Pozor*, 12 (16. 8. 1882.) 186, 3.
 ***: Stigle orgulje, *Hrvatska obrana*, 17 (25. 9. 1936.) 39, 8.
 ***: Strossmayerova se crkva obnavlja, *Narodna obrana*, 14 /10/ (23. 9. 1933.) 39, 1-3.
 ***: Vjestnik; Naše nove orgulje, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, 10 (15. 8. 1882.) 15, 154.
 ***: Vjestnik, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske*, 10 (31. 8. 1882.) 16, 162.
 ***: Zagreb-Djakovo, III., *Pozor*, 12 (6. 10. 1882.) 230, 3.
 *** Crkvene svečanosti u Đakovu, *Hrvatska obrana*, Đakovo, 17 (13.11. 1936.) 46, 1.
 CEPELIĆ, Milko: Stolna crkva u Djakovu, u: *Spomen knjiga iz Bosne*, Naklada Kaptola vrhbosanskoga, Zagreb 1901.
 CEPELIĆ, Milko — PAVIĆ, Matija: *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-đakovački i srijemski, God. 1850-1900*, Tisak dioničke tiskare, Zagreb 1900-1904.
 DAMJANOVIĆ, Dragan: Prvi projekt Karla Rösnera za katedralu u Đakovu iz 1854. godine, *Prostor*, 15 (2007), 1 /32/, 2-25.

- DUGAN, Franjo st.: Orgulje stolne crkve u Đakovu, *Sveta Cecilija*, 27 (1933) 4, 118-121.
DUGAN Franjo st.: Nove orgulje u Đakovu, *Sveta Cecilija*, 21 (1937) 1, 7-9.
MEDER, Jagoda — VRANIC, Nino: *Orgulje u Hrvatskoj*, Globus nakladni zavod, Zavod za zaštitu spomenika kulture Republike Hrvatske, Zagreb 1992.
ŠULJAK, Andrija: *Đakovo, biskupski grad*, Biskupski ordinarijat, Đakovo 1979.
VANCAŠ, Josip — MAŠIĆ, Nikola: *Stolna crkva u Đakovu*, Tiskom i nakladom česke grafičke udruge »Unie«, Prag 1900.

web stranice

http://www.steinmeyer-orgelbau.de/e_referenzen.htm; 9. 10. 2006.

http://www.steinmeyer-orgelbau.de/e_tradition_1.htm; 9. 10. 2006.

http://www.biskupijadjs.hr/kolumne.php?id_kol=14, 1. 10. 2007.

Summary

THE FIRST AND THE SECOND ORGAN OF TODAY'S
ĐAKOVO CATHEDRAL

The organ of Đakovo Cathedral is one of ten of the biggest organs in Croatian churches. The first organ was built between 1879 and 1882 in Bavaria at the Steinmayer firm in the town of Oettingen. Following the designs of the architect Friedrich von Schmidt that were developed by his student Herman Bollé, the organ housing was built by the Viennese carpenter Ignaz Karger. For that time, this was an extremely large and high-quality instrument that was awarded the Gold Medal at the Bavarian State Exhibition in Nürnberg in 1882. The solutions applied by the above-mentioned architects in designing the organ, marked by mixing of elements of the Romanesque and Gothic styles, were adapted to the layout of the entire interior of Đakovo Cathedral. The organ is similar to many other organs designed by Schmidt at that time for other Austrian churches (Viennese churches in the districts of Brigittenau and Fünfhaus, Franciscan churches in Innsbruck etc.). This first organ was destroyed in the Great Fire of 1933. Under supervision of the then-leading experts in organ-building in the country, Franjo Dugan Sr and Franc Kimovec, the new one was built by the firm of Franc Jenko from Št. Vid close to Ljubljana. The instrument itself became much larger, but the appearance of the housing was mostly based on the previous solution in the Schmidt-Bollé project. That solution was to a lesser degree Romanized by the elimination of certain Gothic elements in order to adjust to the fullest extent the instrument's style to that of Đakovo Cathedral's interior.